

# تبیین اعجاز تربیتی قرآن در پرتو ساختار قصص قرآنی، مطالعه موردی

۱. زینب غدیر محمد علی القرینی: دانشجوی دکتری، گروه الهیات، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

۲. علیرضا شمالی\*: گروه الهیات، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

۳. محمد صافحیان: گروه معارف، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

\* ایمیل نویسنده مسئول: alirezashomali@iau.ac.ir

## چکیده

اعجاز قرآن کریم تنها در حوزه فصاحت و بلاغت یا تشریح احکام خلاصه نمی‌شود، بلکه در بُعد تربیتی نیز جلوه‌ای عمیق و کارآمد دارد که یکی از مهم‌ترین عرصه‌های آن در ساختار قصص قرآنی است. این پژوهش با هدف تبیین ابعاد اعجاز تربیتی قرآن کریم در پرتو تحلیل ساختار قصص قرآنی و با روش توصیفی - تحلیلی با بهره‌گیری از منابع معتبر قرآنی انجام شده است. در این مقاله نمونه‌هایی از قصص قرآنی شامل قصه حضرت یوسف، حضرت موسی و حضرت مریم علیهم السلام تحلیل ساختار و اعجاز تربیتی نهفته در آنها تبیین شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که ساختار داستان‌های قرآن شامل گزینش هدفمند صحنه‌ها، ایجاز، تکرار معنادار، تنوع زاویه دید، گفت‌وگوهای هدایتگر و پیوند میان عاطفه و تعقل، نقشی بنیادین در انتقال مفاهیم تربیتی ایفا می‌کند. چنین ساختاری با ارائه الگوهای عینی ایمان، صبر، توکل، عدالت و مسئولیت‌پذیری، مخاطب را به خودآگاهی اخلاقی و تحول درونی سوق می‌دهد و بدین سان کارکرد اعجاز‌آمیز تربیتی قرآن تحقق می‌یابد. هماهنگی میان محتوا و ساختار در قصص قرآنی، سبب تأثیرگذاری پایدار و جهان‌شمول پیام‌های تربیتی قرآن شده و آن را از روایت‌های تاریخی صرف متمایز ساخته است. می‌توان گفت قصص قرآنی نه تنها ابزار انتقال معارف الهی، بلکه از بنیادی‌ترین سازوکارهای تربیتی قرآن در هدایت فرد و جامعه به شمار می‌آیند و تحلیل ساختاری این قصص می‌تواند افق‌های تازه‌ای در فهم نظام تربیتی قرآن کریم به روی محققان بگشاید.

**کلیدواژگان:** اعجاز تربیتی، قصص قرآنی، ساختار روایی، تربیت اسلامی، هدایت قرآنی

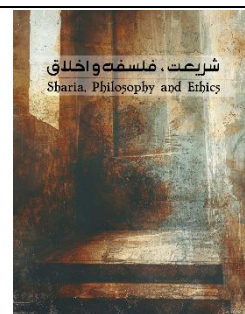
**شیوه استناددهی:** غدیر محمد علی القرینی، زینب، شمالی، علیرضا، و صافحیان، محمد. (۱۴۰۵). تبیین اعجاز تربیتی قرآن در پرتو ساختار قصص قرآنی، مطالعه موردی. شریعت، فلسفه و اخلاق، ۱۴(۱)، ۱۵-۱.

تاریخ ارسال: ۱۲ بهمن ۱۴۰۴

تاریخ بازنگری: ۴ فروردین ۱۴۰۵

تاریخ پذیرش: ۱۳ فروردین ۱۴۰۵

تاریخ چاپ: ۱ اردیبهشت ۱۴۰۵



© ۱۴۰۵ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.



---

# Explaining the Educational Miracle of the Qur'an in Light of the Structure of Qur'anic Narratives: A Case Study

1. Zeinab Ghadir Mohammad Ali Al-Quraini: PhD Student, Department of Theology, ST.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran
2. Alireza Shomali\*: Department of Theology, ST.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran
3. Mohammad Safehian: Department of Islamic Studies, ST.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran

\*Corresponding Author's Email: alirezashomali@iau.ac.ir

---

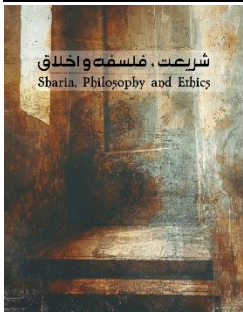
## Abstract

The miraculous nature of the Holy Qur'an is not limited to eloquence, rhetoric, or the legislation of rulings; rather, it also manifests profoundly and effectively in the educational dimension, one of the most significant arenas of which is found in the structure of Qur'anic narratives. This study aims to elucidate the dimensions of the educational miracle of the Holy Qur'an through an analysis of the structure of Qur'anic stories, employing a descriptive-analytical method and drawing upon *Qur'anic* sources. In this article, selected Qur'anic narratives, including the stories of Prophet Joseph, Prophet Moses, and Mary (peace be upon them), are structurally analyzed and the educational miracle embedded within them is explained. The findings indicate that the structure of Qur'anic stories—characterized by purposeful selection of scenes, brevity, meaningful repetition, diversity of perspectives, guiding dialogues, and the integration of emotion and rationality—plays a fundamental role in conveying educational concepts. Such a structure, by presenting concrete models of faith, patience, trust in God, justice, and responsibility, directs the audience toward moral self-awareness and inner transformation, thereby actualizing the Qur'an's miraculous educational function. The harmony between content and structure in Qur'anic narratives has led to the enduring and universal impact of its educational messages, distinguishing them from mere historical accounts. It can be argued that Qur'anic narratives are not only a means of transmitting divine knowledge but also among the most fundamental educational mechanisms of the Qur'an in guiding both individuals and society, and that structural analysis of these narratives can open new horizons for understanding the educational system of the Holy Qur'an.

**Keywords:** *Educational miracle, Qur'anic narratives, narrative structure, Islamic education, Qur'anic guidance*

**How to cite:** Ghadir Mohammad Ali Al-Quraini, Z., Shomali, A., & Safehian, M. (2026). Explaining the Educational Miracle of the Qur'an in Light of the Structure of Qur'anic Narratives: A Case Study. *Sharia, Philosophy and Ethics*, 4(1), 1-15.

---

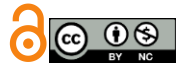


Submit Date: 01 February 2026

Revise Date: 24 March 2026

Accept Date: 02 April 2026

Publish Date: 21 April 2026



© 2026 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

## Extended Abstract

The Holy Qur'an is not only a text of eloquence, rhetoric, legislation, and doctrinal guidance, but also a comprehensive educational discourse whose transformative power is manifested through its distinctive modes of instruction, purification, moral formation, and social guidance. Among these modes, Qur'anic narratives occupy a central position because they do not merely recount past events but organize selected historical and exemplary experiences within a purposeful structure designed to awaken reflection, deepen faith, and guide conduct. The educational miracle of the Qur'an may therefore be understood as its unparalleled capacity to shape the human being through language, meaning, affect, reasoning, and practical exemplarity. Qur'anic stories are not presented as neutral historical reports; rather, they are structured narratives in which scenes, dialogues, repetitions, omissions, endings, and character developments are arranged in accordance with the needs of moral and spiritual formation. This study was conducted to explain the educational miracle of the Qur'an in light of the structure of Qur'anic narratives, with particular attention to the stories of Prophet Joseph, Prophet Moses, and Mary. The theoretical basis of the study rests on the view that the Qur'an's educational function is inseparable from its narrative form, because its stories simultaneously address intellect and emotion, individual conscience and social responsibility, immediate moral action and ultimate spiritual destiny (7, 8, 10).

Methodologically, the study adopted a descriptive-analytical approach based on recognized Qur'anic and exegetical sources. The analysis focused on structural elements of Qur'anic storytelling, including purposeful selection of events, narrative economy, meaningful repetition, dialogical construction, variation in perspective, affective-rational integration, and guidance-oriented closure. This approach assumes that the educational meaning of a Qur'anic story is not confined to its explicit moral content but is also embedded in the way the story is narrated. Classical and contemporary Qur'anic scholars have emphasized that the Qur'an's stories are arranged for admonition, guidance, moral purification, and the consolidation of faith, rather than for chronological documentation alone (2-4). The study therefore examined the selected narratives as structured educational systems, asking how their internal organization contributes to their transformative power. In this framework, repetition is not viewed as redundancy but as pedagogical reinforcement; omission is not viewed as incompleteness but as concentration on the morally decisive moment; dialogue is not merely dramatic speech but a means of ethical and theological instruction; and narrative closure is not merely literary ending but a way of directing the reader toward divine wisdom, moral accountability, and spiritual self-awareness (1, 11, 13).

The findings show that the story of Prophet Joseph represents one of the clearest examples of educational structure in Qur'anic narrative. Its circular organization, beginning with the dream and ending with its fulfillment, teaches hope, patience, trust in divine promise, and the gradual unfolding of wisdom. The successive stages of the story—fraternal jealousy, separation, enslavement, moral temptation, imprisonment, public vindication, political authority, and forgiveness—form a coherent pattern of character formation through trial. Joseph's moral development is not presented abstractly; rather, it is embodied in concrete situations that disclose chastity, patience, sincerity, wisdom, administrative competence, and forgiveness. The narrative thus educates different audiences at different levels: children learn truthfulness and trust, young people learn chastity and resistance to temptation, families learn the dangers of jealousy and the value of reconciliation, and rulers learn justice, competence, and responsibility. The story also links worldly success with spiritual humility, especially in Joseph's final prayer, where authority and knowledge culminate not in self-glorification but in surrender to God. This integration of personal morality, family reform, social responsibility, and spiritual orientation reveals the educational depth of the narrative structure (7, 10, 12-14).

The story of Prophet Moses presents another dimension of Qur'anic educational structure: gradual formation for prophetic responsibility, social reform, and resistance against tyranny. Unlike the story of Joseph, which is presented continuously in one surah, the story of Moses is distributed across numerous surahs, and this distribution itself serves a pedagogical function. Each occurrence highlights a different educational aspect: divine protection in infancy, preservation of faith within a hostile environment, moral refinement during exile, preparation for mission, confrontation with Pharaoh, leadership of the Children of Israel, management of collective crisis, and humility before higher knowledge in the encounter with Khidr. The repetition of Moses' story across the Qur'an does not weaken its effect; rather, it allows the narrative to address multiple contexts of education: personal trust, prophetic courage, social liberation, communal discipline, resistance to idolatry, and epistemic humility. Through the contrast between Moses and Pharaoh, the Qur'an dramatizes the conflict between divine guidance and political arrogance; through the behavior of the Children of Israel, it displays the challenges of collective moral formation; and through Moses' search for knowledge, it teaches that even a prophet is educated through patience, discipline, and recognition of divine wisdom beyond immediate perception (7, 11, 12, 15-17).

The story of Mary demonstrates the Qur'an's educational miracle through the structure of spiritual purity, feminine dignity, trust in God, and steadfastness under social accusation. The narrative begins before Mary's birth, with the vow of her mother, and proceeds through her devotional upbringing, divine provision, angelic encounter, miraculous conception, isolation, childbirth, public accusation, and divine vindication through the speech of Jesus in infancy. This progression creates a powerful educational model in which family intention, sacred environment, worship, modesty, crisis, patience, and divine support are connected within one coherent structure. Mary is not presented merely as a passive figure of sanctity; she is represented as a morally steadfast and spiritually elevated person whose faith is tested in one of the most difficult social situations imaginable. The narrative's educational force lies in showing that chastity, trust, and spiritual dignity are not abstract virtues but lived realities tested under pressure. By presenting Mary as a model for believers, the Qur'an affirms the spiritual agency and moral dignity of women and demonstrates that divine education can elevate the human being through purity, obedience, endurance, and reliance on God. The story also shows how Qur'anic narrative transforms crisis into instruction, accusation into vindication, and solitude into spiritual distinction (7, 12, 15, 18).

In conclusion, the study demonstrates that the educational miracle of the Qur'an is manifested not only in the moral content of its stories but also in the structural organization through which those stories are presented. Qur'anic narratives educate through selection, arrangement, repetition, dialogue, contrast, emotional engagement, rational reflection, and guidance-oriented closure. The stories of Joseph, Moses, and Mary reveal that Qur'anic storytelling is a comprehensive educational system that moves the audience from awareness to belief and from belief to righteous action. Joseph's story teaches moral self-mastery, patience, forgiveness, and responsible leadership; Moses' story teaches courage, social reform, resistance to oppression, communal education, and humility in knowledge; and Mary's story teaches purity, trust, dignity, endurance, and spiritual steadfastness. These narratives show that Qur'anic education is not limited to direct command or doctrinal statement; it also works through lived models, dramatic situations, and transformative reflection. Therefore, structural analysis of Qur'anic narratives can open new horizons for understanding Islamic education and can provide practical foundations for contemporary moral, spiritual, and social educational models.

قرآن کریم، به عنوان کتاب هدایت و تربیت انسان، افزون بر جنبه‌های فصاحت، بلاغت و تشریح، دارای ابعاد گسترده‌ای از اعجاز تربیتی است که در شیوه‌های گوناگون بیان معارف الهی تجلی یافته است. یکی از برجسته‌ترین این شیوه‌ها، بهره‌گیری از قصص قرآنی است؛ شیوه‌ای که با ساختاری هنرمندانه و هدفمند، مفاهیم عمیق اعتقادی، اخلاقی و اجتماعی را در قالب روایت‌های تاریخی و تمثیلی ارائه می‌کند و مخاطب را به تفکر، عبرت‌گیری و تحول درونی فرا می‌خواند. قرآن کریم خود، هدف طرح داستان را «عبرت‌آموزی»: «لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةً لِّأُولِي الْأَلْبَابِ (یوسف/۱۱۱) به‌راستی در سرگذشت آنان، عبرتی برای خردمندان است» و «تثبیت قلب پیامبر اسلام»: «وَكَأَلَّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ (هود/۱۲۰) و هر سرگذشتی از سرگذشت‌های [پندآموز] پیامبران را که برایت می‌خوانیم، حقیقتی است که دل تو را به آن پابرجا و استوار کنیم»، دانسته است. مقصود از تثبیت قلب، افزایش یقین و آرامش دل پیامبر است؛ زیرا فراوانی ادله، دل را استوارتر و دانش را راسخ‌تر می‌سازد (1).

مفسران قرآن، از گذشته تا امروز، بر نقش تربیتی قصص قرآنی تأکید کرده و هدف قصه‌های قرآنی را «موعظه و هدایت» دانسته و آن را راهی برای تثبیت ایمان و اصلاح رفتار معرفی کرده‌اند (2). در واقع، قصص قرآنی نه گزارش صرف تاریخ، بلکه روایتی گزینش‌شده و هدفمند است که بر اساس نیازهای تربیتی انسان سامان یافته است. قرآن در نقل داستان‌ها از ذکر جزئیات غیرضروری پرهیز می‌کند و بر عناصر تربیتی تمرکز دارد؛ مانند صبر و عفت در داستان حضرت یوسف، مبارزه با طغیان در داستان حضرت موسی و توکل و اعتماد به وعده الهی در شرایط دشوار در داستان حضرت مریم. این گزینش هدفمند نشان می‌دهد که ساختار قصص قرآنی در خدمت تربیت مخاطب قرار دارد، نه صرف اطلاع‌رسانی تاریخی. اندیشمندان علوم قرآنی نیز بر این نکته تأکید کرده‌اند که ساختار داستان‌های قرآن، خود بخشی از اعجاز آن است؛ یعنی قصص قرآنی از حیث تأثیرگذاری و هماهنگی ساختار و معنا، از مظاهر اعجاز قرآن به شمار می‌رود (3). در همین حال، تنوع شیوه‌های روایت در قرآن، عاملی برای تربیت تدریجی مخاطب و ماندگاری آن است (4). برخی نیز قصص قرآنی را الگویی برای تربیت اجتماعی و ساخت انسان مؤمن می‌دانند (5). از منظر تربیتی، داستان، به سبب پیوند عقل و عاطفه، از مؤثرترین ابزارهای تعلیم و تربیت به شمار می‌آید. قرآن با بهره‌گیری از ساختارهایی چون تکرار معنادار، گفت‌وگوهای هدایت‌گر، تعلیق روایی و تمرکز بر نقاط مهم اخلاقی، مخاطب را در فرآیند یادگیری فعال مشارکت می‌دهد؛ بنابراین، هدف از قصص قرآنی، ساختن انسان است، نه صرفاً نقل تاریخ (6). چنین نگاهی نشان می‌دهد که داستان‌های قرآنی، نظامی تربیتی جامع را در قالب روایت ارائه می‌کنند.

با وجود پژوهش‌های فراوان درباره اعجاز قرآن و نیز درباره قصص قرآنی، «اعجاز تربیتی قرآن در پرتو ساختار قصص قرآنی» به صورت مستقل و نظام‌مند مورد مطالعه قرار گرفته است. بسیاری از مطالعات یا به جنبه‌های بلاغی قصص پرداخته‌اند یا به تحلیل تاریخی و محتوایی آنها، در حالی که ساختار روایی داستان‌ها، شامل گزینش صحنه‌ها، چینش رخدادها، زاویه دید و نحوه پایان‌بندی، نقشی اساسی در انتقال پیام تربیتی دارد. مسئله اصلی این پژوهش آن است که ساختار داستان‌های قرآنی چگونه در تحقق اعجاز تربیتی قرآن نقش ایفا می‌کند؟

اهمیت این پژوهش در آن است که با تحلیل ساختاری قصص قرآنی، می‌توان ابعاد نوینی از نظام تربیتی قرآن را شناخت و الگوهای کاربردی برای تعلیم و تربیت اسلامی ارائه داد. شناخت اعجاز تربیتی قرآن در داستان‌های مختلف آن، همچنین می‌تواند در پاسخ به نیازهای تربیتی معاصر و طراحی برنامه‌های آموزشی مبتنی بر معارف قرآنی، نقشی مؤثر ایفا کند.

پژوهش حاضر با روش توصیفی - تحلیلی و با تکیه بر منابع معتبر علوم قرآنی و تفسیری، در پی آن است که به‌طور موردی، برخی از مؤلفه‌های مهم ساختاری داستان‌های قرآن را شناسایی و نقش آنها را در تحقق اعجاز تربیتی قرآن کریم تبیین کند.

## اعجاز تربیتی قرآن

قرآن کریم، به‌عنوان کتاب هدایت، افزون بر جنبه‌های لفظی و بلاغی، دارای بعدی عمیق از اعجاز تربیتی است که در قالب‌های مختلفی چون احکام، مواظب، امثال و به‌ویژه قصص قرآنی تجلی یافته است. مقصود از اعجاز تربیتی قرآن، توانایی بی‌نظیر آن در ساختن انسان و جامعه‌ای الهی از طریق شیوه‌های خاص هدایت، تعلیم و تزکیه است؛ به‌گونه‌ای که هیچ متن بشری توان رقابت با آن را ندارد. قرآن کریم خود، هدف رسالت پیامبر را «تزکیه و تعلیم» معرفی می‌کند: «هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ (جمعه/۲) او کسی است که در میان جمعیت درس‌نخوانده، رسولی از خودشان برانگیخت که آیاتش را بر آنها می‌خواند و آنها را تزکیه می‌کند و به آنان کتاب و حکمت می‌آموزد، هرچند پیش از آن در گمراهی آشکاری بودند.» این آیه نشان می‌دهد که تربیت انسان در مرکز برنامه قرآنی قرار دارد؛ آنگونه که برخی از مفسران، براساس این آیه، تزکیه را مقدمه تعلیم و اساس هدایت انسان و قرآن را کتابی برای ساختن انسان کامل می‌دانند (7).

داستان در قرآن، نه صرفاً گزارشی تاریخی، بلکه ابزار هدایت و تربیت انسان است: «لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةً لِأُولِي الْأَلْبَابِ (یوسف/۱۱۱) به‌راستی در سرگذشت آنان، عبرتی برای خردمندان است.» مفسران این آیه را دلیل بر هدف تربیتی قصص و به‌منظور بیان سنت‌های الهی و هدایت عملی انسان و نه صرف تاریخ‌گویی دانسته‌اند (7). از مهم‌ترین دلایل ضرورت بررسی اعجاز تربیتی قرآن، نقش محوری داستان در تعلیم و تربیت است؛ زیرا بیشتر سوره‌های قرآن برگرفته از داستان‌های پیامبران و اقوام گذشته است. قرآن کریم از داستان به‌عنوان شیوه‌ای مؤثر در انتقال ارزش‌ها استفاده می‌کند. روش داستانی قرآن، «انسان را در بستر تجربه تاریخی قرار داده و تربیت را از حالت نظری به عملی تبدیل می‌کند» (5). در واقع، قصه‌های قرآنی، به‌سبب جذابیت و اثرگذاری روانی، در جان انسان نفوذ و آموزه‌های اخلاقی را در آن تثبیت می‌کند.

از منظر علوم تربیتی نیز داستان از مؤثرترین ابزارهای انتقال ارزش‌هاست؛ زیرا مخاطب از طریق همذات‌پنداری با شخصیت‌ها، تجربه تربیتی غیرمستقیم می‌یابد. قرآن با ارائه الگوهایی چون یوسف، موسی و مریم علیهم‌السلام، الگوهای تربیتی عینی ارائه می‌کند. قصص قرآن، نظامی از تربیت عملی تشکیل می‌دهد که عقل و عاطفه را توأمان مخاطب قرار می‌دهد (8).

در عصر بحران‌های اخلاقی و هویتی، توجه به روش‌های تربیتی قرآن ضرورتی دوچندان یافته است و شناخت اعجاز تربیتی قرآن می‌تواند پاسخی به نیازهای تربیتی انسان معاصر باشد. نظام تربیتی اسلامی نیازمند استخراج الگوهای تربیتی از قرآن است. در همین حال، مقایسه ساختار قصص قرآنی با متون دیگر نشان می‌دهد که قرآن با کمترین حجم، بیشترین اثر تربیتی را ایجاد کرده و این ویژگی بیانگر اعجاز آن در حوزه تعلیم و تربیت است. با این حال، بخش مهمی از پژوهش‌ها درباره اعجاز قرآن، به اعجاز بلاغی، علمی و خبر از غیب اختصاص یافته و اعجاز تربیتی کمتر مورد توجه قرار گرفته است؛ در حالی که قرآن خود را «هُدًى لِلنَّاسِ» (بقره/۱۸۵) معرفی می‌کند و هدایت به‌طور قطع امری تربیتی است. بر همین اساس، یکی از وجوه اعجاز قرآن، قدرت بی‌مانند آن در ساخت انسان و جامعه است (9) و به همین دلیل، بررسی اعجاز تربیتی قرآن در پرتو ساختار قصص می‌تواند به جبران خلأ موجود در مطالعات اعجاز قرآن کمک کند و نشان دهد که قرآن چگونه با چینش روایی یا حذف یا گزینش وقایع یا تکرار هدفمند یا تمرکز بر نقاط تربیتی، اثرگذاری خاصی ایجاد می‌کند.

## جایگاه داستان در نظام تربیتی قرآن

قرآن کریم، به عنوان کتاب هدایت، برای تربیت انسان از شیوه‌های متنوعی بهره می‌گیرد که یکی از مهم‌ترین آنها داستان است. داستان‌های قرآنی، روایت واقعی تاریخ انبیا و امت‌های گذشته است که برای هدایت، عبرت و تربیت نقل شده‌اند. داستان‌های پیشینان مجموعه‌ای است از پرارزش‌ترین تجربیات آنها و می‌دانیم که محصول زندگی چیزی جز تجربه نیست. تاریخ، آئینه‌ای است که تمام قامت جوامع انسانی را در خود منعکس می‌سازد؛ زشتی‌ها، زیبایی‌ها، کامیابی‌ها، ناکامی‌ها، پیروزی‌ها و شکست‌ها و عوامل هر یک از این امور را. به همین دلیل، مطالعه تاریخ گذشتگان، عمر انسان را درست به اندازه عمر آنها طولانی می‌کند؛ چرا که مجموعه تجربیات دوران عمر آنها را در اختیار انسان می‌گذارد (10).

نقل داستان در قرآن تابع اهداف تربیتی است و همین ویژگی باعث شده است داستان‌ها در قرآن ساختاری هدفمند و تربیتی داشته باشند. بر همین اساس، جایگاه تربیتی داستان در علوم قرآنی نیز مورد توجه فراوان قرار گرفته است. زرکشی قصص قرآنی را از مهم‌ترین شیوه‌های تعلیم و موعظه دانسته و تأکید می‌کند که ساختار داستانی آنها در ایجاد اثر تربیتی نقش اساسی دارد (3). سیوطی نیز هدف قصص قرآنی را تثبیت ایمان، عبرت‌آموزی و تهذیب اخلاق معرفی می‌کند (4)؛ زیرا این قصه‌ها با ارائه الگوهای تربیتی ملموس و عملی، انسان را در مسیر هدایت قرار می‌دهند. از منظر تربیتی، داستان، به سبب پیوند عقل و عاطفه، از مؤثرترین ابزارهای تعلیم و تربیت است. قرآن با حذف جزئیات غیرضروری و تمرکز بر نقاط اخلاقی و تربیتی، پیام هدایت را برجسته می‌کند. این گزینش هدفمند نشان می‌دهد که هدف قرآن هدایت است، نه تاریخ‌گویی (11). قصص قرآنی در واقع بخشی از نظام تربیتی آن است که با شیوه‌ای اعجاز‌آمیز، در ساخت انسان مؤمن نقش دارد (9).

بنابراین، می‌توان گفت قصص قرآنی جایگاهی محوری در نظام تربیتی قرآن دارند؛ زیرا با ساختاری هدفمند، آموزه‌های اعتقادی، اخلاقی و اجتماعی را به صورت ملموس و اثرگذار منتقل می‌کنند. این جایگاه نشان می‌دهد که بررسی ساختار قصص برای شناخت اعجاز تربیتی قرآن، ضرورتی علمی است.

## ساختار قصص قرآنی و کارکردهای تربیتی آن

ساختار قصص قرآنی به مجموعه عناصر نظام‌مند و هدفمند روایت‌های قرآن گفته می‌شود که با چینش خاص رخدادها، شخصیت‌ها، گفت‌وگوها و پیام‌های تربیتی، به منظور هدایت انسان سامان یافته است. به بیان دیگر، ساختار قصص قرآنی یعنی نظام هندسی و هدفمند روایت‌های قرآنی که برای تحقق هدایت و تربیت مخاطبان طراحی شده است. در این ساختار، ترتیب وقایع، تابع زمان تاریخی نیست، بلکه تابع هدف تربیتی و هدایتی است (12). ساختار قصص قرآنی از نظر ترتیب وقایع، ایجاز، تکرار و تنوع زاویه دید، کاملاً هدفمند است.

این ساختار شامل موارد زیر است:

الف. گزینش هدفمند حوادث: قرآن فقط بخش‌هایی از زندگی پیامبران را نقل می‌کند که پیام تربیتی دارند؛ زیرا قصص قرآن بیان سنت‌های الهی برای هدایت انسان است و نه نقل تاریخ به صورت کامل (7).

ب. تکرار هدفمند: یکی از ویژگی‌های برجسته قصص قرآنی، تکرار برخی داستان‌ها در سوره‌های مختلف است؛ مانند داستان حضرت موسی یا داستان حضرت ابراهیم. این تکرار نه نشانه تکرار لفظی، بلکه به منظور بیان ابعاد مختلف تربیتی داستان است. تکرار قصص برای تثبیت مفاهیم تربیتی و تأکید بر عبرت‌های داستان است (4). در واقع، هر بار که یک داستان در سوره‌ای مطرح می‌شود، با زاویه‌ای جدید بیان می‌شود تا نکته‌ای جدید از داستان مورد تأکید قرار گیرد و اثر تربیتی آن بیشتر شود.

ج. ایجاز و تمرکز معنایی: قصص قرآنی غالباً کوتاه، فشرده و پرمعنا هستند و قرآن با کمترین کلمات، بیشترین معنا را منتقل می‌کند. قرآن بر همین اساس، جزئیات غیرضروری را برای توجه دادن مخاطبان به پیام‌های اخلاقی و تربیتی حذف می‌کند (11). ایجاز سبب می‌شود مخاطب بر پیام اخلاقی تمرکز کند و ذهن او درگیر جزئیات بی‌فایده نشود. زمخشری معتقد است ایجاز قصص قرآن موجب تأثیرگذاری عاطفی و عقلی بیشتر بر مخاطبان می‌شود (1).

د. گفت‌وگوهای تربیتی: گفت‌وگوهای هدفمند میان شخصیت‌ها، یکی از عناصر مهم ساختاری قصص قرآن است. این گفت‌وگوها مفاهیم اعتقادی و اخلاقی را به صورت زنده منتقل می‌کنند و به گفته سید قطب، گفت‌وگو در قصه‌های قرآنی، پیام‌ها را در دل زنده می‌کند (12)؛ مانند گفت‌وگوی حضرت موسی با قوم بنی‌اسرائیل یا گفت‌وگوی حضرت ابراهیم با فرزندش.

هـ. تنوع زاویه دید و چینش روایی: در قصص قرآن، گاهی یک داستان از چند زاویه بیان می‌شود. این تنوع زاویه دید باعث درک عمیق‌تر پیام می‌شود. تنوع شیوه روایت در قرآن، نشانه حکمت الهی در تربیت تدریجی انسان است (9). این ویژگی نشان می‌دهد که ساختار قصص قرآنی بر اساس نیاز تربیتی مخاطبان تنظیم شده است.

و. پیوند عقل و عاطفه: قصص قرآنی هم‌زمان، عقل و احساس مخاطب را به کار می‌گیرد و مورد خطاب قرار می‌دهد و در نتیجه، مخاطب با شخصیت‌ها همذات‌پنداری و پیام اخلاقی را عمیق‌تر درک می‌کند. داستان‌های قرآنی در واقع برهان عقلی را در کنار تأثیر عاطفی قرار داده است (8) و این ویژگی از مهم‌ترین عوامل اعجاز تربیتی قصص قرآن است.

ز. پایان‌بندی هدایتی: داستان‌های قرآن معمولاً با نتیجه‌ای اخلاقی یا اعتقادی پایان می‌یابد؛ مانند تأکید بر سنت الهی پس از شرح رفتار منافقان زمان پیامبر اسلام (ص): «سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ وَكَانَ تَجْدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا» (احزاب/ 62) درباره کسانی که پیشتر بوده‌اند [همین] سنت خدا [جاری بوده] است و در سنت خدا هرگز تغییری نخواهی یافت. این پایان‌بندی‌ها هدف تربیتی قصه را روشن می‌کند.

## ساختار تربیتی قصص قرآنی

در این بخش از پژوهش، اهمیت شناخت ساختار تربیتی قصص قرآنی را به‌طور موردی در سه قصه مهم و معروف قرآن، یعنی داستان حضرت یوسف، داستان حضرت موسی و داستان حضرت مریم بررسی و پیام‌های تربیتی هر یک را براساس ساختار تربیتی قصص قرآنی تبیین می‌کنیم.

### ساختار تربیتی داستان حضرت یوسف (ع)

داستان حضرت یوسف در قرآن کریم، نمونه‌ای بارز از تجلی اعجاز تربیتی در قالب داستان است. این داستان نه صرفاً روایت تاریخی، بلکه یک نظام هدفمند تربیتی، اعتقادی و اجتماعی است که با ساختار ویژه خود، تأثیر عمیقی بر مخاطب می‌گذارد. داستان حضرت یوسف تنها داستانی است که به‌صورت کامل و پیوسته در یک سوره در قرآن آمده است. این داستان نمونه‌ای ممتاز از ساختار تربیتی هدفمند قصص قرآنی است که از آغاز تا پایان، مخاطب را در مسیر رشد ایمانی، اخلاقی و اجتماعی هدایت می‌کند: «نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ (یوسف/ 3)» این تعبیر اشاره به کمال ساختار تربیتی و هدایتی این داستان است (10).

### ویژگی‌های ساختار تربیتی

الف. ساختار حلقوی (رؤیا در آغاز و تحقق رؤیا در پایان): داستان با رؤیای کودکانه یوسف آغاز می‌شود: «إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ (یوسف/ 4)» آنگاه که یوسف به پدرش گفت: پدر! من در خواب دیدم که یازده ستاره و

خورشید و ماه برایم سجده می کنند» و در پایان با تحقق آن پایان می یابد: «وَقَالَ يَا آتِ هَذَا تَأْوِيلُ رُؤْيَايَ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَعَلَهَا رَبِّي حَقًّا (یوسف/۱۰۰) و گفت: ای پدر! این تعبیر خواب پیشین من است که پروردگرم آن را تحقق داد.»

کارکردهای تربیتی این بخش از داستان عبارت‌اند از امید به آینده، صبر در مسیر تحقق وعده الهی و آموزش سنت الهی در تدریجی بودن تربیت. ب. ساختار تدریجی شامل: حسادت برادران: «إِذْ قَالُوا لِيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَيْنَا مِنَّا وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ (یوسف/۸) هنگامی را که برادران گفتند: با اینکه ما گروهی نیرومندیم، یوسف و برادرش نزد پدرمان از ما محبوب‌ترند و قطعاً پدرمان در اشتباه روشن و آشکاری است.» بردگی یوسف: «وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ (یوسف/۲۰) و او را به بهایی ناچیز، درهمی چند فروختند و نسبت به او بی‌رغبت بودند.»

آزمایش اخلاقی یوسف: «وَرَأَوْتَهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَعَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ (یوسف/۲۳) و آن [زنی] که یوسف در خانه‌اش بود، از یوسف با نرمی و مهربانی خواستار کام‌جویی شد و [در فرصتی مناسب] همه درهای کاخ را بست و به او گفت: پیش بیا [که من در اختیار توام] یوسف گفت: پناه به خدا، او پروردگار من است، جایگاهم را نیکو داشت، [من هرگز به پروردگارم خیانت نمی‌کنم] به یقین ستمکاران رستگار نمی‌شوند.»

زندانی شدن و شکیبایی یوسف: «قَالَ رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ وَإِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَيْهِنَّ وَأَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ (یوسف/۳۳) یوسف گفت: پروردگار! زندان نزد من محبوب‌تر است از عملی که مرا به آن می‌خوانند و اگر نیرنگشان را از من نگردانی، به آنان رغبت می‌کنم و از نادانان می‌شوم.»

قدرت یافتن یوسف: «وَكَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ يَتَّبِعُهَا حَيْثُ يَشَاءُ نُصِيبُ بِرَحْمَتِنَا مَنْ نَشَاءُ وَلَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ (یوسف/۵۶) این گونه یوسف را در [آن] سرزمین مکانت و قدرت دادیم که هر جای آن بخواهد اقامت نماید. رحمت خود را به هر کس که بخواهیم می‌رسانیم و پاداش نیکوکاران را تباه نمی‌کنیم.»

عفو برادران: «قَالَ لَا تَثْرِبَ عَلَيْنَا يَوْمَ يَعْتَبِرُ اللَّهُ لَكُمْ وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ (یوسف/۹۲) گفت: امروز هیچ ملامت و سرزنشی بر شما نیست، خدا شما را می‌آمرزد و او مهربان‌ترین مهربانان است.»

برخی از کارکردهای بارز تربیتی این بخش از داستان عبارت‌اند از تربیت از طریق امتحان، رشد شخصیت در سختی و آموزش توکل به خداوند (13).

ج. ساختار تربیت عاطفی شامل: رابطه صمیمی پدر و فرزند به سبب پاکی یوسف: «قَالَ يَا بَنِيَّ لَا تَقْصُصْ رُؤْيَاكَ عَلَىٰ إِخْوَتِكَ فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُبِينٌ (یوسف/۵) [پدر] گفت: ای پسرک من! خواب خود را برای برادرانت مگو که نقشه‌ای خطرناک بر ضد تو به کار می‌بندند، بدون شک شیطان برای انسان دشمنی آشکار است.»

حسادت برادران: «إِذْ قَالُوا لِيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَيْنَا مِنَّا وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ (یوسف/۸) هنگامی را که برادران گفتند: با اینکه ما گروهی نیرومندیم، یوسف و برادرش نزد پدرمان از ما محبوب‌ترند و قطعاً پدرمان در اشتباه روشن و آشکاری است.» عفو و بازسازی خانواده: «قَالُوا يَا أَبَانَا اسْتَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ قَالَ سَوْفَ اسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (یوسف/۹۷ و ۹۸) گفتند: ای پدر! آمرزش گناهانمان را بخواه، بی‌تردید ما خطاکار بوده‌ایم. گفت: برای شما از پروردگرم درخواست آمرزش خواهم کرد؛ زیرا او بسیار آمرزنده و مهربان است.»

برخی از کارکردهای تربیتی این بخش از داستان عبارت‌اند از مدیریت حسادت، تربیت عاطفی در خانواده و فرهنگ عفو و گذشت.

د. ساختار تربیت اخلاق جنسی. همسر عزیز مصر از یوسف درخواستی شیطانی می‌کند، اما یوسف با پناه بردن به خدا از افتادن در دام شیطان نجات می‌یابد: «وَرَاوَدَتْهُ الْآلِي فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَعَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ (یوسف/۲۳) و آن [زنی] که یوسف در خانه‌اش بود، از یوسف با نرمی و مهربانی خواستار کام‌جویی شد و [در فرصتی مناسب] همه درهای کاخ را بست و به او گفت: پیش بیا [که من در اختیار توام] یوسف گفت: پناه به خدا، او پروردگار من است، جایگاهم را نیکو داشت، [من هرگز به پروردگارم خیانت نمی‌کنم] به یقین ستمکاران رستگار نمی‌شوند.»

کارکردهای تربیتی این بخش از داستان عبارت‌اند از حفظ عفت و پاکدامنی، رعایت تقوا در خلوت و مقاومت در برابر وسوسه نفس که الگوی تربیتی مهمی، به‌ویژه برای جوانان، است (7).

هم ساختار تربیت اجتماعی و مدیریتی: یوسف پس از خروج از زندان در قالب یک مصلح و مدیر ظاهر می‌شود: «قَالَ اجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ (یوسف/۵۵) یوسف گفت: مرا سرپرست خزانة‌های این سرزمین قرار ده؛ زیرا من نگهبان دانایی هستم.» کارکردهای مهم تربیتی این بخش از داستان عبارت‌اند از مدیریت اقتصادی، شایسته‌سالاری و مسئولیت‌پذیری (14).

### عناصر کلیدی اعجاز تربیتی در ساختار داستان

الف. شخصیت‌سازی تدریجی یوسف از کودکی ستم‌دیده به رهبری عادل و تربیت مرحله‌ای او و کسب صفات پسندیده، از جمله ایمان، صبر، عفاف، حکمت و عفو.

ب. تنوع مخاطبان تربیتی. داستان حضرت یوسف در قرآن به‌گونه‌ای مطرح شده است که برای گروه‌های مختلف پیام تربیتی دارد؛ پیام صداقت برای کودکان، پیام پاکدامنی برای جوانان، پیام عدالت‌ورزی برای حاکمان و پیام عفو و گذشت برای خانواده‌ها.

ج. پیوند دنیا و آخرت در دعای پایانی حضرت یوسف: «رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنْتَ وَلِيِّ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ (یوسف/۱۰۱) پروردگارا! تو بخشی از فرمانروایی را به من عطا کردی و برخی از تعبیر خواب‌ها را به من آموختی. ای پدیدآورنده آسمان‌ها و زمین! تو در دنیا و آخرت سرپرست و یار منی، در حالی که تسلیم [فرمان‌های تو] باشم جانم را بگیر و به شایستگان ملحقم کن.» این بخش از داستان نشان می‌دهد که تربیت قرآنی فقط دنیوی نیست، بلکه آخرت را نیز در بر می‌گیرد (12).

### ساختار تربیتی داستان حضرت موسی (ع)

داستان حضرت موسی (ع)، گسترده‌ترین داستان در قرآن کریم است که در بیش از سی سوره قرآن، از جمله سوره‌های بقره، اعراف، طه، قصص، شعراء، نمل، قصص و غیره تکرار شده است. تکرار هدفمند داستان حضرت موسی نشان‌دهنده نقش تربیتی عمیق این داستان در نظام هدایت قرآن است. برخی داستان حضرت موسی در قرآن را نمونه کامل قصص تربیتی دانسته‌اند (7). برخی هم هدف از این داستان را تثبیت قلب پیامبر اسلام و تربیت امت آن حضرت می‌دانند (11): «وَكُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ وَجَاءَكَ فِي هَذِهِ الْحَقُّ وَمَوْعِظَةٌ وَذِكْرٌ لِلْمُؤْمِنِينَ (هود/۱۲۰) و هر سرگذشتی از سرگذشت‌های [پندآموز] پیامبران را که برایت می‌خوانیم، حقیقتی است که دل تو را به آن پابرجا و استوار کنیم و برای تو در این سرگذشت‌ها حق و بهره بردن مؤمنان پند و تذکری آمده است.»

ساختار داستان حضرت موسی در قرآن دارای نظام تربیت مرحله‌ای است که از تولد تا رهبری امت ادامه دارد.

## مراحل تربیتی داستان

الف. مرحله تربیت در بحران (تولد و حفظ الهی): «وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ فَإِذَا خِفْتِ عَلَيْهِ فَأَلْقِيهِ فِي الْيَمِّ وَكَأ تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكِ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ (قصص/۷) و به مادر موسی الهام کردیم که او را شیر بده، پس هنگامی که [از سوی فرعونیان] بر او ترسیدی، به دریایش انداز و مترس و غمگین مباش که ما حتماً او را به تو بازمی گردانیم و او را از پیامبران قرار می دهیم.»

کارکردهای تربیتی این بخش از داستان عبارت‌اند از اعتماد مادر به خدا و باور به تحقق وعده الهی (15).

ب. مرحله تربیت در محیط دشمن: «أَنْ أَقْذِفِيهِ فِي التَّابُوتِ فَاقْذِفِيهِ فِي الْيَمِّ فَلْيُلْقِهِ الْيَمُّ بِالسَّاحِلِ يَأْخُذْهُ عَدُوٌّ لِي وَعَدُوٌّ لَهُ وَأَلْقَيْتُ عَلَيْكَ مَحَبَّةً مِنِّي وَلِتُصْنَعَ عَلَيَّ عَيْنِي (طه/۳۹) که او را در صندوق بگذار، پس او را به دریا بینداز تا دریا او را به ساحل اندازد تا دشمن من و دشمن او، وی را برگردد؛ و محبوبیتی از سوی خود بر تو انداختیم تا [همگان به تو علاقه و محبت ورزند و آنچه را انجام دادم برای این بود که] با مراقبت کامل من پرورش یابی [و ساخته شوی.]»

کارکردهای مهم تربیتی این بخش از داستان عبارت‌اند از امکان تربیت در محیط ناسالم در صورت اراده خداوند، امکان حفظ هویت ایمانی و قدرت تربیت الهی (12).

ج. مرحله تربیت اخلاقی به منظور آمادگی برای رسالت الهی: «فَسَقَىٰ لَهُمَا ثُمَّ تَوَلَّىٰ إِلَى الظُّلِّ فَقَالَ رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ (قصص/۲۴) پس [موسی] دام‌هایشان را [به جهت کمک کردن به آن دو] آب داد، سپس به سوی سایه برگشت و گفت: پروردگارا! به آنچه از خیر بر من نازل می کنی، نیازمندم.»

برخی از کارکردهای تربیتی این بخش از داستان عبارت‌اند از تواضع، کار و تلاش و آماده شدن برای رسالت الهی (7).

د. مرحله بعثت و تربیت رسالی: «فَلَمَّا آتَاهَا نُودِي يَا مُوسَىٰ إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى وَأَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحَىٰ إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي (طه/۱۱ تا ۱۴) پس چون به آن آتش رسید، ندا داده شد: ای موسی! به یقین این منم پروردگار تو، پس کفش خود را از پایت بیفکن؛ زیرا تو در وادی مقدس طوی هستی؛ و من تو را [به پیامبری] برگزیدم، پس به آنچه وحی می شود، گوش فرا دار. همانا! من خدایم که جز من معبودی نیست، پس مرا بپرست و نماز را برای یاد من برپا دار.»

برخی از کارکردهای مهم تربیتی این بخش از داستان عبارت‌اند از تربیت توحیدی و آمادگی برای بر عهده گرفتن مسئولیت پیامبری (10).

هـ. مرحله تربیت در مبارزه با طاغوت: «أَذْهَبَ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ (طه/۲۴) به سوی فرعون برو؛ زیرا او [در برابر خدا] سرکشی کرده است.»  
کارکردهای تربیتی این بخش از داستان عبارت‌اند از شجاعت، عدالت‌خواهی و مقابله با ظلم (12).

و. مرحله تربیت قوم بنی‌اسرائیل، از جمله: صبر در بیابان: «وَوَاعَدْنَا مُوسَىٰ ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتَمَمْنَاهَا بِعَشْرِ فِتْنٍ مِيقَاتٍ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً (اعراف/۱۴۲) و با موسی [برای عبادتی ویژه و دریافت تورات] سی شب وعده گذاشتیم و آن را با [افزودن] ده شب کامل کردیم، پس میعادگاه پروردگارش به چهل شب پایان گرفت.»

تعلیم احکام: «وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَىٰ الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (بقره/۵۳) و [یاد کنید] هنگامی که به موسی، کتاب و میزان جداکننده [حق از باطل] عطا کردیم تا هدایت یابید.»

مقابله با گوساله‌پرستی: «فَأَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلًا جَسَداً لَهُ خَوَارٍ فَقَالُوا هَذَا إِلَهُكُم وَإِلَهُ مُوسَىٰ فَنَسِيَ (طه/۸۸) پس برای آنان مجسمه گوساله‌ای که صدای گاو داشت بیرون آورد، آنگاه [او و پیروانش] گفتند: این معبود شما و معبود موسی است که [موسی آن را] فراموش کرد [به این خاطر برای طلب معبود به طور رفت.]»

کارکردهای تربیتی این بخش‌ها از داستان عبارت‌اند از تربیت جامعه، اصلاح انحراف و مدیریت بحران (11).

ز. مرحله تربیت علمی از طریق آشنایی با حضرت خضر: «فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا قَالَ لَهُ مُوسَى هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَىٰ أَنْ تُعَلِّمَ مِمَّا عَلَّمْتَ رُشْدًا (کهف/۶۵ و ۶۶) پس بنده‌ای از بندگان ما را یافتند که او را از نزد خود رحمتی داده و از پیشگاه خود دانشی ویژه به او آموخته بودیم. موسی به او گفت: آیا [اذن می‌دهی که] من تو را [به این هدف] پیروی کنم که از آنچه به تو آموخته‌اند، مایه رشدی به من بیاموزی؟»

این بخش از داستان حضرت موسی، کارکردهای تربیتی مهمی دارد؛ از جمله تواضع علمی، صبر در فهم و حکمت و پیمودن مراتب دانش (13).

### عناصر کلیدی اعجاز تربیتی در ساختار داستان

الف. گزینش هدفمند حوادث، به این معنی که قرآن فقط بخش‌هایی از زندگی حضرت موسی را نقل می‌کند که پیام تربیتی دارند؛ مانند تولد و تربیت در کاخ فرعون (قصص/۷ تا ۱۳)، هجرت به مدین (قصص/۲۱ تا ۲۸)، مبعوث شدن به پیامبری (طه/۹ تا ۴۸)، مبارزه با فرعون (اعراف/۱۰۳ تا ۱۳۷) و خارج کردن بنی‌اسرائیل از مصر.

ب. تربیت تدریجی شخصیت حضرت موسی از دوران کودکی (قصص/۷ تا ۱۳)، بزرگ شدن در خانه فرعون (قصص/۸ و ۹)، رسیدن به رشد و کمال (قصص/۱۴)، تجربه خطا و سپس توبه کردن (قصص/۱۵ تا ۱۷)، غربت و خودسازی (قصص/۲۱ تا ۲۴)، رسیدن به پیامبری (طه/۹ تا ۱۴) و در نهایت، رهبری قوم بنی‌اسرائیل و خارج کردن آنان از مصر به سوی سرزمین موعود (اعراف/۱۴۲ تا ۱۵۵).

ج. شرح تقابل شخصیت‌های متضاد به‌منظور رساندن پیام‌های تربیتی، از جمله تقابل موسی و فرعون به‌عنوان نماد طغیان و سرکشی، تقابل موسی و سامری به‌عنوان نماد انحراف، تقابل موسی و قوم بنی‌اسرائیل به‌عنوان نماد نافرمانی (11). تأکید قرآن در همه این موارد بر رساندن پیام‌های تربیتی از طریق چگونگی رفتار حضرت موسی در برابر افرادی است که خارج از آموزه‌های الهی عمل می‌کنند.

د. تأکید بر نقش گفت‌وگوها به‌عنوان ابزار تربیتی؛ مانند گفت‌وگوی خدا با موسی (طه/۱۱ تا ۴۸)، گفت‌وگوی موسی با فرعون (شعراء/۱۸ تا ۲۸)، گفت‌وگوی موسی با بنی‌اسرائیل (بقره/۵۴ تا ۶۱). از نتایج تربیتی این گفت‌وگوها می‌توان به آماده‌سازی موسی برای پذیرش مأموریت پیامبری و رفتن به سوی فرعون، چگونگی استدلال موسی بر وجود خداوند در برابر فرعون و هدایت قوم بنی‌اسرائیل و دور ساختن آنان از انحراف اشاره کرد (13).

هـ. تبیین سنت‌ها و قوانین الهی، از جمله سنت ابتلا و آزمون (قصص/۷)، سنت یاری رساندن به مؤمنان (قصص/۵)، سنت هلاکت ستمکاران (بقره/۵۰)، سنت وراثت زمین به صالحان (اعراف/۱۳۷) (16).

و. تربیت اجتماعی، به این معنی که داستان موسی فقط تربیت یک فرد نیست، بلکه تربیت یک جامعه است که در قالب قوم بنی‌اسرائیل معرفی شده است؛ مانند رهایی از بردگی (بقره/۴۹)، دور کردن بنی‌اسرائیل از پرستش غیر خدا در قالب پرستش گوساله (بقره/۵۱)، آزمون بیابان (مائده/۲۶) (17).

ز. تکرار هدفمند داستان. داستان حضرت موسی با اهداف تربیتی متفاوت، در سوره‌های مختلف آمده است؛ از جمله در سوره طاهرا با هدف تربیت پیامبر، در سوره قصص با هدف تبیین سنت‌های الهی، در سوره اعراف با هدف تأکید بر مبارزه با طاغوت و در سوره بقره با هدف تربیت قوم بنی‌اسرائیل (3).

## ساختار تربیتی داستان حضرت مریم (س)

داستان حضرت مریم در قرآن کریم در چند سوره، از جمله آل عمران، مریم، تحریم و انبیاء آمده است و از برجسته ترین نمونه های ساختار تربیتی هدفمند بین قصص قرآنی به شمار می رود. قرآن درباره مقام مریم می فرماید: «وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفَاكِ عَلَى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ (آل عمران/۴۲) و [یاد کنید] هنگامی که فرشتگان گفتند: ای مریم! قطعاً خدا تو را برگزیده و [از همه آلودگی های ظاهری و باطنی] پاک ساخته و بر زنان جهانیان برتری داده است.» این داستان الگویی کامل از تربیت معنوی، اخلاقی، اجتماعی و ایمانی در قرآن است (7).

### مراحل ساختار تربیتی داستان

داستان حضرت مریم دارای ساختار تربیتی مرحله ای است که هر مرحله پیام خاصی دارد:

الف. مرحله نذر و تربیت قبل از تولد: «إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (آل عمران/۳۵) [یاد کنید] هنگامی که همسر عمران گفت: پروردگارا! برای تو نذر کردم که آنچه را در شکم خود دارم [برای خدمت خانه تو از ولایت و سرپرستی من] آزاد باشد، بنابراین از من بپذیر؛ یقیناً تو شنوا و دانایی» یعنی اهمیت خانواده در هویت بخشی معنوی و ایمانی به فرزند.

برخی از کارکردهای تربیتی این بخش از داستان عبارت اند از نقش خانواده در تربیت، نیت الهی در پرورش فرزند و اهمیت محیط تربیتی (15).  
ب. مرحله تربیت عبادی و معنوی: «كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكِ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ (آل عمران/۳۷) هر زمان که زکریا در محراب [عبادت] بر او وارد می شد، رزق ویژه ای نزدش می یافت. [روزی در کمال شگفتی] گفت: ای مریم! این رزق ویژه برای تو از کجاست؟! گفت: از سوی خداست» یعنی تربیت معنوی حضرت مریم و انس گرفتن با خدا.  
کارکردهای مهم تربیتی این بخش از داستان عبارت اند از نقش عبادت در رشد شخصیت، الگوی تربیت دختران و ارتباط معنویت با عزت نفس (12).

ج. مرحله ابتلای بزرگ و امتحان الهی: «فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا (مریم/۱۷) و جدا از آنان پوشش و پرده ای برای خود قرار داد؛ و ما روح خود را به سوی او فرستادیم، پس برای او [به صورت] بشری خوش اندام و معتدل نمودار شد» یعنی آزمودن ایمان حضرت مریم با بشارت تولد حضرت عیسی بدون وجود پدر.

برخی از کارکردهای تربیتی این بخش از داستان عبارت اند از ایمان به قدرت الهی، تسلیم در برابر اراده خدا و تحمل آزمون الهی در برابر مردم (7).

د. مرحله صبر در برابر تهمت اجتماعی: «يَا أُخْتُ هَارُونَ مَا كَانَ أَبُوكَ أَمْرًا سَوَاءً وَمَا كَانَتْ أُمَّكَ بَغِيًّا (مریم/۲۸) ای خواهر هارون! نه پدرت مرد بدی بود و نه مادرت بدکاره بود [این طفل را از کجا آورده ای؟!].» یعنی مواجهه مریم با اتهام بی عفتی جامعه.

کارکردهای مهم تربیتی این بخش از داستان عبارت اند از صبر در برابر داوری مردم، حفظ کرامت و اعتماد به نفس در بحران و تربیت استقامت ایمانی (15).

ه. مرحله تبرئه الهی و کرامت معنوی: «فَأَشَارَتْ إِلَيْهِ قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِي الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا (مریم/۲۹) و (۳۰) پس مریم به نوزاد اشاره کرد [که از او پرسید]. گفتند: چگونه با کودکی که در گهواره است، سخن بگوییم؟! نوزاد [از میان گهواره] گفت: بی تردید من بنده خدایم، به من کتاب عطا کرده و مرا پیامبر قرار داده است.» سخن گفتن حضرت عیسی در گهواره، نتیجه تربیتی ایمان و توکل به وعده خداوند متعال است.

کارکردهای مهم تربیتی این بخش از داستان عبارت اند از حمایت الهی از پاکان، اعتماد به وعده خدا و پیروزی ایمان در برابر کفر (12).

و. مرحله معرفی الگوی تربیتی برای زنان مؤمن: «وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرَانَ الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا وَصَدَّقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُتِبَ عَلَيْهَا مِنَ الْقَاتِنِينَ (تحريم/۱۲) و [نیز] مریم دختر عمران [را مثل زده است] که دامان خود را پاک نگه داشت و در نتیجه از روح خود در او دمیدیم و کلمات پروردگارش و کتاب‌های او را تصدیق کرد و از اطاعت کنندگان [فرمان‌های خدا] بود.» قرآن کریم مریم را الگوی پاکی و ایمان به خدا معرفی می‌کند.

برخی از کارکردهای تربیتی این بخش از داستان عبارت‌اند از الگوسازی از زن مؤمن، کرامت زن نزد خداوند و تربیت حفظ عفاف و ایمان (18).

### عناصر کلیدی اعجاز تربیتی در ساختار داستان

الف. تربیت از قبل از تولد تا کمال معنوی. داستان حضرت مریم در قرآن از قبل از تولد با نذر مادر شروع و به مقام «اصطفاء»، یعنی گزینش الهی، ختم می‌شود. این ساختار نشان‌دهنده تربیت پیوسته، برنامه‌ریزی الهی و رشد مرحله‌ای شخصیت حضرت مریم است.

ب. تربیت در شرایط بحران. حضرت مریم در شرایط سخت تربیت شد؛ یعنی تنهایی، مواجه شدن با جبرئیل در قالب بشر، درد زایمان و قرار گرفتن در معرض تهمت جامعه.

ج. تربیت عفاف و حفظ پاکدامنی. محور داستان حضرت مریم در قرآن، تأکید بر حفظ عفاف و پاکدامنی است؛ ویژگی تربیتی مهمی که باعث بالا رفتن اعتمادبه‌نفس و حفظ هویت ایمانی زن می‌شود.

د. تربیت توکل و اعتماد به خدا. حضرت مریم، با وجود هجمه شدید مردم و مواجه شدن با تهمت انحراف، به خداوند اعتماد و توکل کرد و در نتیجه، از بحران شدیدی که در آن قرار گرفته بود، رهایی یافت.

### نتیجه‌گیری

در این پژوهش روشن شد که قصص قرآنی نه صرفاً نقل تاریخ یا بیان حوادث گذشته، بلکه یکی از بنیادی‌ترین ابزارهای هدایت و تربیت در قرآن کریم است. ساختار ویژه این داستان‌ها که شامل گزینش هدفمند رخدادها، چینش هنرمندانه صحنه‌ها، تکرار تربیتی، گفت‌وگوهای هدایتی و شخصیت‌پردازی الگوگونه است، نشان می‌دهد که قرآن با نظامی دقیق و حکیمانه، مخاطب را به سوی ایمان، اخلاق و رشد اجتماعی هدایت می‌کند. این نظام ساختاری، جلوه‌ای روشن از اعجاز تربیتی قرآن است؛ زیرا در هیچ نظام آموزشی بشری نمی‌توان چنین هماهنگی میان روایت، معنا و تأثیر تربیتی را یافت.

نتایج تحقیق نشان داد که اعجاز تربیتی قصص قرآنی در چند محور اساسی قابل تبیین است؛

الف. هدف‌محوری و هدایت‌گرایی. قصص قرآنی در خدمت هدایت انسان و تثبیت ایمان است، نه سرگرمی یا نقل تاریخ صرف. آیه «لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةً لِّأُولِي الْأَلْبَابِ» (یوسف/۱۱۱)، نشان‌دهنده این حقیقت است که ساختار داستان‌ها به گونه‌ای تنظیم شده است که عقل و قلب انسان را هم‌زمان متحول سازد.

ب. تربیت غیرمستقیم و پایدار. داستان‌ها مفاهیم تربیتی را بدون تحمیل منتقل می‌کنند و مخاطب را به تفکر و انتخاب آگاهانه وامی‌دارند. این شیوه باعث ماندگاری پیام‌ها در ضمیر انسان می‌شود.

ج. الگوپردازی عملی. شخصیت‌های قصص قرآنی نمونه‌های عینی تربیتی‌اند؛ مانند عفت در داستان حضرت یوسف، مبارزه با ظلم در داستان حضرت موسی و توکل در داستان حضرت مریم. این الگوها امکان تربیت عملی و کاربردی را فراهم می‌کنند.

د. تأثیر هم‌زمان عاطفی و عقلانی. قصص قرآنی با ترکیب عقل، احساس و تخیل، تأثیر عمیق‌تری بر مخاطب می‌گذارند و تربیت را در عمق جان انسان تحقق می‌بخشند.

هـ. جاودانگی پیام تربیتی. ساختار قصص قرآنی به گونه‌ای است که پیام‌های آن در همه زمان‌ها و مکان‌ها قابل استفاده‌اند و اثرگذار باقی می‌مانند و این امر یکی از وجوه اعجاز تربیتی قرآن است.

بر این اساس، می‌توان نتیجه گرفت که اعجاز تربیتی قرآن در قصص آن، نه تنها در محتوای اخلاقی داستان‌ها، بلکه در نحوه چینش و ساختار روایت‌ها تجلی یافته است. این ساختار، مخاطب را از مرحله آگاهی به مرحله باور و از مرحله باور به مرحله عمل صالح سوق می‌دهد و الگویی جامع برای نظام‌های تربیتی معاصر معرفی می‌کند. پژوهش حاضر نشان می‌دهد که مطالعه ساختار قصص قرآنی می‌تواند راهگشای طراحی الگوهای تربیتی نوین بر پایه معارف قرآنی باشد و ظرفیت‌های گسترده‌ای برای تربیت فردی و اجتماعی در جهان امروز فراهم آورد. توجه به ساختار تربیتی قصص قرآن، نه تنها در مطالعات علوم قرآن و حدیث، بلکه در علوم تربیتی و روان‌شناسی اسلامی نیز ضرورتی علمی و کاربردی دارد.

### مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

### تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

### موازین اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازین و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

## References

1. Al-Zamakhshari M. Al-Kashshaf 'an Haqa'iq Ghawamid al-Tanzil. Beirut: Dar al-Kitab al-Arabi; 1987.
2. Al-Tabari AJfMiJ. Jami' al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an. Beirut: Dar al-Ma'rifah; 1992.
3. Al-Zarkashi Ba-D. Al-Burhan fi Ulum al-Qur'an. Beirut: Dar al-Ilm; 1984.
4. Al-Suyuti Ja-D. Al-Itqan fi Ulum al-Qur'an. Damascus: Dar al-Ulum; 1993.
5. Al-Sadr MB. Al-Madrasah al-Qur'aniyyah. Qom: Majma al-Fikr al-Islami; 2005.
6. Motahhari M. Introduction to the Qur'an. Tehran: Sadra Publications; 1981.
7. Tabataba'i MH. Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an. Qom: Society of Seminary Teachers of Qom Publications; 1995.
8. Draz A. Al-Naba' al-Azim. Cairo: Al-Maktabah al-Qur'aniyyah; 2003.
9. Ma'rifat MH. Al-Tamhid fi Ulum al-Qur'an. Qom: Al-Tamhid Cultural Publishing Institute; 2007.
10. Makarem Shirazi N. Tafsir Nemuneh. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah; 1995.
11. Fakhr al-Razi AAMiU. Mafatih al-Ghayb. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi; 1999.
12. Sayyid Qutb IHa-S. Fi Zilal al-Qur'an. Beirut: Dar al-Shorouq; 1991.
13. Ibn Ashur MiT. Al-Tahrir wa al-Tanwir. Cairo: Dar al-Shorouq; 2001.
14. Al-Qurtubi MiA. Al-Jami' li Ahkam al-Qur'an. Tehran: Naser Khosrow Publications; 1985.
15. Al-Tabarsi FiH. Majma' al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an. Tehran: Naser Khosrow Publications; 1993.
16. Ibn Kathir liU. Tafsir al-Qur'an al-Azim. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyyah; 1998.
17. Rashid Rida M. Tafsir al-Qur'an al-Hakim, Known as Tafsir al-Manar. Cairo: Dar al-Ma'rifah; 2002.
18. Javadi Amoli A. Ethics in the Qur'an. Qom: Esra Publishing; 2009.